

Teológiai hatások az 1948 utáni magyar nyelvű igehirdetésben

Bogárdi Szabó István, ref. lelkip. Bp.

A témakör behatárolása

A cím hallatán, gondolom, mindenki számára nyilvánvaló, hogy az teljesíthetetlen feladatot foglal magában: a megadott téma feltárása egy egész kutatócsoport „életművét” is kitehethné, amibe be kellene vonni a nyugati emigráció, a határokon túli magyarság igehirdetés-irodalmát, nem beszélve azoknak a kéziratok vagy magnóra rögzített, tehát valamiképpen ma is hozzáférhető igehirdetéseknek a tömkelegéről, amelyek nyomtatásban ugyan nem jelentek meg, de sajátos helyükön, a szószéken elhangzottak, és sokkal mélyebben hatottak az egyház életére, mint a hivatalosan leközzölt, feltehetően csak kevesek által olvasott és felhasznált prédikációk. Most tehát csak arra vállalkozhatom, hogy egy nagyon rövid elvi bevezetés után néhány szemelvényből idézzek, s talán nem is a legjellegzetesebbeket: vagyis nem a jéghegy csúcsáról lesz szó, vagy a cseppben az óceánról, hanem inkább próbafúrásról. S hogy aztán ami ezáltal a felszínre kerül jellegzetes-e vagy sem, megítélés kérdése (a megbeszélés során esetleg ki is térhetünk rá). Igyekeztem a válogatás forrását is bővíteni. Egyrészt hivatkozom olyan prédikációra, amely a maga idejében először rádióban hangzott el, utána rögtön gyűjteménybe került, egyházi folyóiratokban jelent meg. Másrészt hivatkozom majd olyan igehirdetésre, amely elhangzott a szószéken, aztán hosszú ideig gépelt kézirat formában terjedt (*egyházi szamizdatban*), s csak jóval a prédikátor halála után, immár a rendszerváltás hajnalán jelent meg nyomtatásban. És hivatkozom majd olyan igehirdetésre is, amely talán el sem hangzott, de századunk legnagyobb minőségű és hatású magyar igehirdetőjétől, Ravasz Lászlótól származik, belső emigrációja idejéből. A vizsgált korszak a hatvanas évek eleje-közepe. A három forrás: három sors-típus is. Érdeemes lenne eltűnődni ezen is: hogyan függött össze az igazság ismerete a személyes sorssal (vagy függ össze ma is)? Céлом az is volt, hogy mindenféle megbántást és félreértést elkerüljek – az elemzésben szereplő három igehirdető már nem él, de a maguk módján mindhárman befolyásos személyiségek voltak egyházunk közelmúltjának. Ismétlem, hogy az emigráció

magyar nyelvű igehirdetését és a határokon túl élő magyar nyelvű református igehirdetését is be lehetne vonni a vizsgálódásba. Ezt a kutatási területet egyszerűen idő hiányában (valamint a messze vezető következtetések elkerülése végett) most nem pótolhatom. Egyszerűen vállalom.

Elvi bevezetés

Nem vagyok homiletikus, ezért elvi jellegű bevezetésem inkább megfigyeléseimen és személyes tapasztalataimon alapul.

Mindenekelőtt, mintegy megelőlegezve vizsgálódásom végeredményét és egyben a címhez is kapcsolódva, az alábbi két tételt szeretném megfogalmazni:

1. Homiletikai rövidzárlatnak és teológiai csődnek kell tartnunk, ha egy teológiai irányzat hatása kimutatkozik az igehirdetésből.
2. A szilárd teológiai megalapozottságú igehirdetés sohasem lesz a teológiai irányzatok foglyává.

A két tétel semmiféle paradoxont nem hordoz, inkább dogmatikus vaslogikával mondom ezt, már amennyiben igazolni tudom azt a meggyőződésemet, hogy a teológiai megalapozottság és a teológiai irányzat kifejezések között – felfogásom szerint – minőségi különbség van (még ha ennek a XX. század protestantizmusában sokan éppen a szöges ellenkezőjét mondják is).

A két tétel értelme akkor válik némiképp érthetővé, ha a teológia (s itt elsősorban rendszeres teológiát kell értenünk) és a homiletika viszonyára pillantást vetünk. Legalábbis Schleiermacher óta elfogadott megkülönböztetés, hogy a gyakorlati teológia a *quomodo* felől, a rendszeres teológia pedig a *quid* felől kérdez (prózaian: a gyakorlati teológia feladata, hogy a rendszeres teológián átpárolt biblikai-teológiai felismeréseket aprópénzre váltsa, alkalmazza). A protestáns teológia egészen Barthig átveszi ezt a megkülönböztetést (v.ö. pl. Kisdogmatika, Evangéliumi teológia ma), csak hogy Barth óta és a barthi vonalvezetésben a két kérdés vizsgálati köre nem egymás mellé, hanem egymás fölé kerül, mondván: *a quidnek*

prioritása van a quomodoval szemben. Ez a változtatás első hallásra azt jelentené, hogy a rendszeres teológiának prioritása van az igehirdetéssel szemben. Ez azonban nem teljesen így van, hiszen az egymás fölé rendelés alapjaiban változtatja meg Schleiermacher elképzelését, akinél éppen a gyakorlati teológiai alkalmazás számít a gyümölcsnek! Arról van szó ugyanis, hogy az újorthodox teológiai fordulatban a (rendszeres) teológia olyan egyházi élettevékenységként jelenik meg, amely nem egy szubdiszciplína művelésére korlátozódik, hanem mint annak a kritikai tudománynak a művelése, amely az egyház minden élettevékenysége fölött ellenőrzést tart (az Isten kijelentése, Igéje alapján). A rendszeres teológia ily módon nem az „üzenet”-et (vagy stilizáltan: az *izenetet*) adja elő, hanem arra szorítkozik, hogy kritikai szolgatársunk legyen abban a törekvésünkben, hogy Isten önmagáról való kijelentését jobban megismerjük és megértsük, illetve hogy erről a megértésről a hit normája szerint számot adjunk. Tudatában vagyok annak is, hogy az újkeletű hermeneutika, történetesen ellenmond ennek a feltevésnek, és a homiletikai retorikát önálló értelmezés-horizonthoz kívánja juttatni, mintegy a különböző értelmezés-lehetőségek és jelentés (jelentőség)-funkciók pluralitását biztosítandó, s azt is tudom, hogy Barth nem sokra becsülte a hermeneutikát – mindazonáltal talán nem véletlen, hogy éppen a barthi teológia jelentős módosításain át jutott el a 80-as évek teológus nemzedéke a teológiai habitus problémájához. (A teológiai diszciplínák teológiai kurikulumként való tagozása ugyanis kiüresedett, helyesebben nem felelt arra a kérdésre, hogy kicsoda is a teológus?)

Visszatérve témánkhoz: az igehirdetés távlatában a quid? kérdésben a rendszeres teológiának kritikai intenciója és bemenetele van! Viszont tartalmi szempontból azért tűnik problematikusnak a bemenet kérdése, mert az igehirdetés textusszerűsége, elviekben legalább is, a rendszeres teológiai fáradozás nélkül, pusztán az egzegézisre támaszkodva is biztosítottnak látszik. Természetesen ez az elvi meghagyás örök protestáns eszmény és egyben probléma inkább, mint tudatosan gyakorolt vagy gyakorolható valóság, de nem lehet eléggé hangsúlyozni jelentőségét. Teológiai mérték vagy teológiai kontroll alatt azt az ige-

hirdetést tekinthetjük megfelelőnek, amely eleget tesz a textusszerűség követelményeinek. Ez egzegetikai és homiletikai tisztességet, illetve nagyfokú hermeneutikai érzékenységet kíván meg (ha Barthnak több lett volna ez utóbbiból, feltehetően nem Jézusra egzegetálja meg a tékozló fiú példázatát, in KD IV/2 – az ötlet eredeti, de homiletikailag hasznavehetetlen, teológiailag pedig inkorrekt: s talán ez a példa is jól jelzi, hogy a prédikáció és a rendszeres teológia szerves összefüggései rendkívül bonyolultak).

S végül, harmadsoron, a teológiának van bizonyos normatív szerepe is az igehirdetésben: ez éppen a textusszerűségből fakad. Ugyanis amennyiben a teológia az Isten kijelentésének megértésére tett egzisztenciális feltevésű kísérlet, s amennyiben a kijelentés számunkra Isten Igéje a Jézus Krisztusban, akkor a teológia és az igehirdetés *forrása* ugyanaz. S az eltérő megértési és ekkleziális funkciók ellenére a teológiának (s ezen belül a reflektáltan mindenképpen megjelenő hitvallásoknak) normatív szerepe lesz az igehirdetésre, az igemegértésre, sőt (*nolens-volens*) az egzegézisre nézve is. (Tudom, hogy ezzel ősi és ádáz vita előtt nyitok kaput – ezért kérem, vegye mindenki elvi határkijelölésnek, vagy a gondok futólagos felemlítésének azt, amit eddig mondtam).

*

Ezek fényében remélem, már indokoltabbnak látszik, hogy miért olyan kisarkítottan fogalmaztam meg a fenti két tételmet. A teológiában mint a megértésre törekvésben számomra sokkal több a szabadság, mint az igehirdetésben. Ezenkívül *a teológia gyakorló terepe nem az igehirdetés*, amelyben legújabb teológiai divatjainkat, felfedezéseinket, (kopernikuszi) fordulatainkat vagy újkeletű divatszóval: paradigmaváltásainkat stb. (aránylag büntetlenül) ki lehet próbálni. Itt csak röviden utalhatok David Tracyre, a chicagói római katolikus teológusra, aki teológiai munkálkodásában hármas mátrixról beszél az *Analogical Imagination* (1982) c. munkájában: [1] *A világról* – civilizációról, vagy kultúráról; 2) *Az egyetemről* mint értelmiségi küzdőtérrel, ahol vetélytársi értelmezési hagyományok feszülnek egymásnak, v.ö. McIntyre, *Three Rival Versions*; és 3) *Az egyházzal*]. Tracy szerint az

egyházi funkció is megbénul a világ és az egyetem kikapcsolásával, s ha valahol, akkor éppen az első kettőben kell először megütköz-
tetni az újszerű teológiai felismeréseket, vagy
amit annak hiszünk.

Hogyan jelenik meg akkor mégis a teológiai hatás az igehirdetésben? Végérvényesen az egzegetikai-homiletikai rend megőrzésében: az igehirdetés jól értelmezett, teológiailag tisztázott funkciójának fenn-
tartásával. A rendszeres teológia kritikai funkciója még rövidebben nem az, hogy benyomuljon az igehirdetésbe, hanem hogy megőrizze az igehirdetést annak, amire adatott legyen Isten beszéde, „élet illatja életre, halál illatja halálra” (2 Kor).

*

Lássuk most már a konkrét példákat.

Elsőként **Békefi Benő** (eredeti nevén: Grunner, *1909-†1964) 1959-ben megjelent (RE, 1959.534.1) „*A nem jól értett karácsony*” c. vázlatáról lesz szó. Békefi az ötvenes évek prominens egyházvezetője: nyíregyházi esperes, budapesti teológiai tanár, majd a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke, a szolgáló egyház teológiájának lelkes úttörője és szószólója, számos idevonatkozó cikk szerzője. Igehirdetései textusa a Galata levél 4. részének 4-5. verse: „*Mikor pedig eljött az időnek teljessége, kibocsátotta Isten az ő Fiát, aki asszonytól lett, aki törvény alatt lett, hogy a törvény alatt levőket megváltsa, hogy elnyerjük a fűságot.*”

Írásáról nem dönthető el, hogy volta-
képpen mi is akar lenni: igehirdetési vázlat vagy instrukció. Ez egyébként számos kortársi igehirdetési segédanyagra jellemző. Kitérőként érdemes megjegyezni, hogy míg 1956-ig – tehát a klasszikus „*Bereczky korszakban*” – az egyházi publikációkban elsősorban szó szerinti igehirdetések jelentek meg, addig, az ún. „*Bartha-korszakban*” inkább igehirdetési segédanyagok és vázlatok. Ez nyilván összefügg azzal is, hogy miközben a 60-as évek közepétől kismértékben kibővültek a publikálási lehetőségek, addig a lelkészi szakfolyóirat paradox módon egyre vékonyabb és vékonyabb lett. A harmadik, ún. „*Tóth-korszakban*” a rendszer-váltásig az igehirdetési anyagok jellege is

lassan változik, inkább egzegetikai segéd-
anyagoknak nevezhetők s ez mindmáig gyakorla-
tilag így is maradt (erős túlzással az *Expository Times From Desk to Pulpit* c. rovatához hasonlítanám).

Visszatérve Békefi vázlatához, megjegyzendő, hogy vázlatának instrukciós jellege alapján meg is kérdőjelezhető, hogy itt egyáltalán igehirdetési vázlatról van-e szó, hiszen a feltételezett célzottjai a prédikáló lelkészek. Az idézetek hallatán figyeljük majd meg a szerző kioktató stílusát, nyers arroganciáját, amiből számos – a korszakot mélyen meghatározó emberi, egyházpolitikai, teológiai – jellegzetesség olvasható ki. A rövid, tautológikus bevezetés után – hogy ti. a „karácsony ünnepét Jézus Krisztus születésének emlékeztére üli a keresztyénség – mindjárt következik is a címben bejelentett téma (a nem jól értett karácsony) részletes taglalása, négy alpontban (s egyben ez tartalmilag a vázlat 80 százaléka): „*nemcsak a karácsony ünnepi szokásaiban, hanem a karácsonyi prédikációkban is van sok olyan elem, amely a karácsony üdvöseményének nem jól értését, gyakori félreértését mutatja.*” Mik ezek:

1. A karácsony a család ünnepévé minősítése
2. A karácsony szűkkörű egyházi ünneppé alakítása
3. Helytelen felhívás, hogy az Úr Jézus szülessék most meg a szívünkben
4. A csecsemő Jézus ünneplése

A vázlat eddig voltaképpen úgy is tekintethető, mint bármely homiletikai kézikönyv karácsonyi igehirdésre vonatkozó intelme, amit minden teológusdiák megtanul, ha nem máskor, hát vizsgára. Meg azt is mondhatnánk, hogy általános egyházi érdeket is szolgál a karácsonnyal kapcsolatos állandó félreértések tisztázására. Jellegzetes protestáns örökség a központi üzenet lecsupaszítása a ráakódott hagyományoktól.

A hangütés azonban ennél többről árulkodik (vagy inkább másról). Mindenekelőtt megcsendül benne az a történet-teológiai dualizmus, amely a kor egyház-politikai és politika-teológiai megnyilatkozásait jellemzi: „*A karácsony ünneplésében meg kellene töre-
delmesen bánnunk minden egyházi szűk-
keblűséget, minden magunkkal törődő hamis*

kegyességet, minden téves világellenességet, minden hívő embertelenséget. Akkor ünnepel-nénk a karácsonyi örömet szerző Istent jól, ha a szeretet teljes készségével a világ felé fordul-nánk, hogy felvegyük gondját és ha a magunk-nak való hamisbékességszerzés helyett a földön való békeségalkotásra bátorkodnánk. A kará-csonyi evangélium helyes prédikálásának ez a megtérést eredményező bűnbánat és ez a világ békeségéért fáradozó egyházi aktivitás lehet a jó gyümölcse.”

A szerző csak úgy utal az egyháztörténet múltbeli gyakorlatára, mint az ‘Ószövetségre’, vagy mint a Krisztus helyett önmagát ünneplő egyházra. Ez az allegorizálás tipikus terméke ennek a kornak, ti. hogy a keresztyénséget az ószövetségre, a főpapokra, Heródesre és a többi sötét szereplőre allegorizálja. A ma is élő szerző neve nélkül megemlítem azt az 50-es évekbeli karácsonyi vázlatot, melynek szerzője Heródest és a jeruzsálemi főpapokat a keresztyénséggel, a napkeleti bölcseket pedig Marxxal, Engelsszel és Leninnel azonosítja, akik az egyházba – az alvó és rest Jeruzsálembé – jöttek, hirdetve, hogy látták a megváltó világkorszak ötágú csillagát! Ebben a távlatban az egyház tulajdonképpen kiszorul az Isten-világ kapcsolatból, idegen elemmé válik és a világhoz való affirmatív viszonyulásában, hasonulásában, a kurrens társadalmi-politikai célok konfirmálásában találhatja meg újra a helyét. Ennélfogva az egyháznak bűnbánatot kell tartania a múltért (ami szintén súlyos teológiai kérdéseket vet fel, ti. hogy mennyiben és milyen értelemben beszélhetünk az egyház kollektív bűnösségéről és bűnbánatáról), ill. konkrét hasonulásban (itt most békeségcsinálásban – vagyis az akkori *status quo*, a *pax sovietica* igazolásában) bizonyítania „gyümölcseit” (ehhez lásd még Bartha Tibor „Hirdessék a gyümölcsök hitelesen” c. cikkét 1965-ből, tehát a felszabadulás 20. évfordulóján. Itt esszenciálisan az egész gondolatmenetet megtalálhatjuk, ti. hogy a szocializmus vívmányai igazolják vissza az egyház status quo politikáját).

Békefi vázlatának ez áll a centrumában. Újra megjegyzem, hogy ez a fajta egyházpolitikai fazonírozás, különösen a hatvanas évek közepétől, egyre jobban az igehirdetések perifériájára szorul. Legtöbb esetben kopulaként szerepel (sok esetben meggyőződésem

szerint a lektor vagy a cenzor által oda-biggyesztve), a nyolcvanas években pedig gyakorlatilag eltűnik. (Ez nem vonatkozik az ún. rádiós igehirdetésekre. Azok az Állami Egyházügyi Hatóság megszűnéséig a leg-szigorúbban cenzoráltak és instruáltak maradtak. Komoly igehirdetők bevállása szerint sokszor kökemény és megalázó alkudozásokat kellett folytatni akár egy-egy mondatért is!) Vázlatunk szerzője mellékesen *leszámol még a ‘családdal’* is. („Mit csináljanak – kérdi vádoló-an – a családon kívül élők? ... Karácsonykor még jobban keseregjenek, sírjanak, szomorkodjanak? Ez már nem keresztyén ünneplés. Ez a ríkatás már nem ... vigasztaló hirdetés.”) Ugyanígy előveszi az örök homiletikai bunkót és lesújt vele azokra, akik nem átallanak arról beszélni, hogy Krisztus szülessen meg szívünkben!: „Önteltség azt gondolni, hogy a mi szívünk különb jászol lenne számára a bethlehemi jászolnál.” Aztán egy füst alatt elbánik még azokkal is, akik arra gondolnának, hogy Jézus reinkarnációja menne végbe, ha a hit által lakozást venne a szívünkben.

Summa: a vázlatban az egész korszakot átszövő egyházpolitikai gyakorlat jut érvényre, és ízelítőt kapunk abból, milyen hatásai lehetnek az igehirdetésre, ha érvényre jut ez a történet-teológiai attitűd, főleg ami tartalmiságát illeti. Az emigrációban élő szórvány-magyarországi irodalma egyik jeles egyéniségének, Gombos Gyulának (*1913-†2000) van igaza a református egyház nyomorúságát bemutató ‘*A szűk esztendő*’ című írásában, amikor ezt az egyházvezetői intenciót így értékeli: „az igetudomány és az igehirdetési előkészület már súlyosabban esik latba. Itt a Biblia mondatait kellett addig csűrni-csavarni, míg kijött belőlük valami találó politikai bölcsesség. Az iget tanulmányok során bolygószerűen tértek vissza az ilyen témák: „*földkérdés és a Biblia*”, „*a béke ügye az Evangélium tükrében*”, „*Őskeresztyénség és a magántulajdon*” stb. A technika nyilvánvaló: a politikai propaganda nagy témáit bibliai alapokra próbálták helyezni, s az olyan iget tanulmány volt a jó, mely ezt viszonylag hihetően begyúrta. Az igehirdetési előkészület voltaképpen ugyanezt a célt szolgálta, csak aprólékosabban. A központ itt nagy gonddal és körültekintéssel járt el. Előre kidolgozta az igehirdetési vázlatokat, s a lelkész körökben többnyire ezek alapján történt

az úgynevezett előkészület. Semmi sem olyan tanulságos, mint végignézni ezeket az igehirdetési vázlatokat. A textustól kezdve az elmélkedés főbb pontjain át a konklúzióig bennük mindent készen kapott a lelkész. Tőle viszont elvárták, hogy a kész receptek szerint szólja az igét a templomban. Nem egyszer, vagy hébe-hóba, hanem rendszeresen, vasárnapról-vasárnapra. Soha a történelem során még ilyen arányú kísérlet nem történt az igehirdetés uniformizálására és központi ellenőrzésére, mint néhány év alatt Magyarországon" (Gombos Gyula: *A történelem balján* II. 74.1 először 1958-ban megjelent tanulmánya). A hetvenes években a magyarországi református igehirdetésre reflektálva – s nyilván ugyanazokat a publikációs fórumokat alapul véve – Vatai László (*1914-†1993, magyar református lelkész, irodalomtörténész, filozófus, egyetemi tanár, politikus, a Szabad Európa Rádió munkatársa) már árnyaltabb képet fest. Szerinte még megtalálható a Gombos által leírt törekvés, de a közölt vázlatok jó része józanul biblikus és hitvallásos. Mi az oka a Vatai által rögzített változásnak, módosulásnak? Hipotézisem szerint (amit nem igazolhatok most meggyőzően) a változás jórészt annak tudható be, hogy a hatvanas években végbement gyors szekularizáció következtében az egyházvezetést kontrolláló és attól teljes ideológiai együttműködést igénylő pártállam lefokozta a templomi prédikáció jelentőségét (kiüresedtek a templomok, a református egyház már szétverte a bázisát alkotó értelmiséget, középpolgári hivatalnokréteget és a parasztságot – v.ö. Glatz Ferenc: *Confessio*, 1987, 1). Ezért, az ötvenes évek gyakorlatával szemben, elsősorban deklarációk, nyilatkozatok, megemlékezések, teológiai opuszok, konferenciái képviselve keretében hárult az egyházvezetésre az a feladat, hogy a Gombos által egyszerűen csak 'komisszármunkának' nevezett propaganda-tevékenységet kifejtse. (Külön téma lenne a korszak egyházvezetői igehirdetését annak fényében megvizsgálni, amit Hannah Arendt *1906-†1975, filozófus, politológus, 1955-ben a Princeton Egyetem első női professzora rögzített a totalitárius társadalmak propagandájáról!). Ez az eltolódás kétségtelen föl szabadította az igehirdetést egy egzegetikai, biblikai teológiai orientációra, noha nyílt kritikáról szó sem lehetett.

A másik példa *Joó Sándor* (*1910-†1970) pasaréti lelkipásztor 1965-ből való karácsonyi igehirdetése (in *Az elengedett adósság*, 17 sk). Joó Sándor a század legkiválóbb igehirdetői közé tartozott (amit elméleti felkészültségével is bizonyított, homiletikából habilitált). Meggyőződése és 1956-os szereplése után gyakorlatilag teljes mellőzöttségben részesült. Igehirdetési, tanulmányai nyomtatásban nem jelenhettek meg, tanítói szerepről pedig szó sem lehetett. Mindazonáltal temploma minden vasárnap zsúfolásig megtelt, szószéke körül zarándokhely alakult ki még egy-két kiváló budapesti prédikátorral együtt (a teljesen más egyházpolitikai karriert befutó Farkas József, a később pasztorálpszichológia felé orientálódó Gyököcssy Endre, a haláláig rendkívül tekintélyes Benkő István és az esztétikumáról híres Muraközy Gyula). Prédikációit többnyire magnóra vették vagy gyorsírással rögzítették és gépelt (szamizdatos) formában terjesztették. Meghurcolták, amikor külföldön néhány igehirdetése megjelent. Életrajza a Baár–Madas egykori vallásánára, a szintén belső száműzetésben meghalt Draskóczy István tollából, hamarosan megjelenik (*Nékem az élet Krisztus - és a meghalás nyereség*, Dr. Joó Sándor – a Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet első lelkipásztorának élettörténete, Parakletos könyvek, 1994 ISBN 963-8387-03-3).

Idézett igehirdetésének textusa: János első levele 4, 9: „Az által lett nyilvánvalóvá az Isten szeretete bennünk, hogy az ő egyszülött fiát elküldte az Isten a világra, hogy éljünk általa.”

Joó Sándor is azzal indít, hogy a karácsony körül kialakult félreértésekről, sallangokról beszél. „Megvan az a veszedelem, hogy az istálló körül kigyúlt káprázatos ragyogás miatt nem vesszük észre azt a picinyke kis lámpát, ami az istállóban gyúlt ki. Pedig a karácsonynak éppen ez a központja. Az a pici, az a szóntalan, az az újszülött gyermek: Jézus! Próbáljunk meg hát most valóban áthatolni ... egészen odáig, ahol minden pici és csendes. Ahol csak egyetlen piciny gyertyácska ég, amit az Isten gyújtott meg! Mert azzal lett nyilvánvalóvá az Istennek szeretete köztünk!” (17.1)

Máris feltűnnek a különbségek. Békefi, mintegy az egyházon kívül helyezve magát, egyfajta prófétai-bírói pózban beolvas és kioktat: történet-teológiai alapra állva gyümöl-

csöket követel! Joó Sándor többes szám első személyben beszél: ő is – az igehirdető – részese a veszélyeknek és részese a megértés lehetséges örömének. Az exponálás ellentéte is nyilvánvaló a két igehirdetésben: Békefi egy kozmikus Krisztus dicsőségét köti össze egy új világrend szolgálatával; tehát, mondhatnám Luther Heidelbergi disputájára hivatkozva, egyfajta *theologia gloriae*-t képvisel, míg Joó Sándor Isten elrejtett szeretetéről beszél (első hallásra a karácsonyi intimitásra helyezve a súlyt, valójában azonban Isten szeretetének *sub contrario* való elrejtettségére!)

Igehirdetése tartalmi részében Joó Sándor mégsem ezt a *sub contrario*-t viszi tovább (mert egyrészt ez így magában karácsonyi közhely is, másrészt helyesen az a kereszt teológiájához tartozik), hanem Isten szeretetének *in contrario* valóságára mutat rá: *providenciálisan és specifikusan, egyetemesen és személyesen* arra a bázisra kérdez vissza, ami textusban áll: „*mikor mi még bűneinkben voltunk*”. Jellegzetes és remek homiletikai fordulattal élve: megfogalmazza a fiktív kérdést – ti. Isten szeretet-hiányának a kérdését: mi lenne, ha Isten nem szeretne minket?! Békefi Isten feltétlen világegyenléről beszél, Joó Sándor a helyettes elégtétel gondolata felé egyengeti az utat. Majd igehirdetése applikátumában ezt fordítja át az emberszeretet kérdésébe. Joó Sándor prédikációja ilyenképpen alapvető, általános teológiai igazságokra épül (mondhatnám így is: dogmatikai közhelyekre). Tartalmilag viszont megjelenik benne az elmúlt korszak igehirdetés-irodalmának egyik legfontosabb kérdése: a vigasztalás! Ami a hivatalos propagandisztikus igehirdetések legsúlyosabb hiánya! Számomra a választófal ebben a kérdésben jelenik meg! Érvényre jutott-e a protestáns reformációban újra felismert bibliai üzenet, a *sola consolatio in Christo* (v.ö. a Heidelbergi Káté 1. kérdés – felelet), vagy helyette önérvényesítő, önbüntető és öngazoló aktivizmus jelent meg?! Joó Sándor karácsonyi igehirdetését egy percig sem vádolhatjuk *kvietizmussal* (misztikus vallási tévtanítás). Szeretetre biztatása gyakorlatilag egyezik Békefi sürgetésével, ti. a világgal, a bűnössel, az elesettel való szolidaritás tekintetében. Csak az alap más! És ez a döntő! Joó Sándor a megajándékozott és megkegyelmezett (vagyis a megvigasztalt embert) biztatja; Békefi az ido-

mulás szükségét sürgetve követeli a gyümölcsöket. „*Ebben a világban, amelyet az Isten így szeret, benne vagy te is, én is, benne van a szomszédod, az ellenséged is.*” „*Isten mintegy benyomult ebbe a világba – a testté létel által – olyan mélyen és olyan valóságosan, hogy az a kapcsolat (ti. Isten és az ember között) soha többé nem szakadhat széjjel.*” „*Beleküldte Isten ebbe a csúnya, elvetemült világba az ő szeretetét, az egyszülött Fiát!*” „*Istennek a szeretetében éppen ez a nagyszerű, hogy az világszeretet.*” „*Ha Isten így szereti ezt a világot, ezt a rengeteg nyomorúsággal és ocsmánysággal meg bajjal teli világot, Testvérek, akkor nekünk is lehet szeretnünk ezt a világot!*”

Rudolf Schankenbugtól, a neves római katolikus teológustól kölcsönözve a kifejezést (in *Régi kérdések, új válaszok*; 115), ha azt nézzük, hogy Joó Sándor és Békefi Benő vázolata esetében hol tapogatható ki jobban a „*mozgásba jött teológia*”, akkor egyértelmű a felelet, hiszen Schankenburg definíciója szerint ez azt jelenti, hogy: „*A mozgásba jött teológia magát a hívőt is megmozgatja. Nem szálit elé készen új megoldásokat, hanem azt kívánja, hogy vele tartson és hitét – anélkül, hogy az észszerűségről lemondana – az Istentől mindig is megkívánt állandó személyes döntéssel valósítsa meg.*”

Végül még egy rövid példát: **Ravasz László** (*1882-†1975) öregkori áhítatát szeretném elemezni, amely 1966-ban íródott, feltehetően egy családi áhítat keretében elhangzott, de lehetséges, hogy még ott sem. Figyelemre méltó, hogy Ravasz milyen nagy műgonddal készítette el ezt az alig egyoldalas áhítatot, főleg ha arra gondolunk, hogy a lelkészek és igehirdetők többsége az ilyen áhítatok megtartását rutinból végzi, legfeljebb néhány pont alapján improvizálja. A textus: János 14, 19: „*Én élek és ti is élni fogtok*” (in Ravasz L., *Válogatott írások*, EPMSzE, 1988.341.1).

Ravasz itt Jézus egész földi életútját elemzi: Jézus messiási működésének első, dicsőséges szakaszát, Péter kijelentéséig: „*Te vagy az élő Isten Fia*”, majd fordulatot említve Jézus *via dolorosáját* a kereszt agóniájáig és Istentől való elhagyatásáig. „*A Messiás-Király, akiről azt hitték, hogy győzelmes forradalmárként felszabadítja Izráelt fél évezredes szolgaságából és megalapítja Isten boldog és dicsőséges országát,*

mint egy megátalkodott istenkáromló gonosztevő meghalt a kereszten. Elképzeltük-e ezt a végtelen ellentétet? Sakkor jött a sokkal nagyobb ellentét. Az a názáreti Jézus, aki meghalt..., aki élettelen tárggyá lett: az a názáreti Jézus feltámadott... Most már tudták, miért jött, mit tett, miért szenvedett, miért halt meg, s most már tudták, mit jelent ez az Ige: Én élek!”

Ha itt megállunk egy pillanatra, meg kell állapítanunk, hogy Ravasz a 20. századi teológia és újszövetségkutatás több eredményét, sőt, mondhatnám konszenzusát is a beszéd alapjába építi be. (Ezek William Wrede *1859-†1906 német filozófus és teológus tézisei a Messiás-titokról, a 20-as évek eredményei a húsvéti esemény (feltámadás) hit-konstituáló értelméről és jelentőségéről, a történeti Jézus és a kérügma (igehirdetés) Krisztusa közötti bonyolult belső összefüggés.) Mégsem azt érezzük, hogy Ravasz teologizálna.

„Ezt a lélekrendítő kijelentést betetőzte egy lélekrendítő tapasztalás. Az, hogy az élő Jézus a hívőben él. Bennem és benned, a hívők közösségében. Azzal kerít véglegesen a hatalmába, hogy megszületik bennem!”

Figyeljük meg, hogy a 20. század legnagyobb magyar homilétája nem tart ennek kimondásától. Igaz, neki nem kellett ironizálnia egykor volt pietizmusán, mint Békefinék, aki megigazulását követő eligazulását megelőzően bizónnyal számtalan alkalommal élt Jézus szívünkben való megszületésének sürgetésével. Ravasz ugyanúgy a vigasztalás felé tör, mint Joó Sándor, aki a klasszikus *Cur Deus Homo* kérdés köré rendezi el prédikációját, míg itt Ravasznál a protestáns reformáció legszebb és számomra legmaradandóbb hangjai csendülnek ki: az a kevés, de meghatározó hang, amely nem polemizál, hanem vigasztal, nem kontroverz tételeket fogalmaz, hanem felemel Istenhez, s ebben Szent Ágostonig és Pálig megy vissza. (Ilyen Luther írása a *Keresztyén ember szabadságáról*, vagy Kálvin *Meditatio de futurae viatje az Institutio III. könyvében*) Ravasznál ezek visszhangzanak:

„Én élek és ti is élni fogtok.” Azért, mert Jézus él, élek én is, hiszen ő bennem is él, hogy én is éljek, hiszen éppen abból áll a vele való titokzatos közösségünk, hogy én Ő vagyok, Ő meg én. Közös vele a belső világom, én szakadatlan bűnbánat vagyok, Ő szakadtalan

kegyelem, én szakadatlan óhajtozás, Ő szakadtalan teljesítés, én szakadtalan hiány, Ő szakadtalan megtöltés, én az örök gyengeség, Ő az örök erő. A hálaadásom egybeolvad az Ő ajándékozó kedvének örömeivel. Ő egy, én millió és millió, a most és én az itt, Ő az Úr, én a Történelem.

Lehetlenség nélküle, rajta kívül lennem. Pedig e bűnös és elmulandó világ minden ereje el akar szakítani tőle... Minden pillanat egy nagy kérdés feltevése és az arra adott boldog felelet: *„Kicsoda szakaszt el minket a Krisztus szerelmétől?”*

Ravasz László és Joó Sándor igehirdetésében azt láttuk, hogy ezért a vigasztalásért a krisztológiai centrum felé törnek. Eltekintve attól a szűk időmetszettől, ahonnan ezt a három igehirdetést kiválasztottam, általánosságban is kimondhatónak érzem azt az egyetlen konklúziómat:

Az 1958-ban újrainduló Theológiai Szemle bevezető tanulmányában (A Theológiai Szemle új folyama elé) Pákozdy László Márton fogalmazza meg a magyarországi protestáns egyházvezetés új teológiai orientációjának lényegét. Pákozdy – szemben a korábban a később is megfigyelhető történet-dualista fölvezetéssel és attól eltérően – egyetemesebb szempontot keres, és a század harmincas éveit meghatározó krizeológiai szempontot érvényesíti dolgozata indítópontjaként. Az ilyen szempontú keresés teljességgel szokatlan és egyedülálló az akkori teológiai megnyilatkozásokban, mert a Bereczky által behozott történet-dualista szempont teljes egészében uralja a kort. Éppen emiatt is tartjuk Pákozdy tanulmányát fontosabbnak, mert teológiai képzettsége mélyebb és alaposabb. Arnold Toynbee történelem-filozófiájára utalva mondja Pákozdy, hogy *„az emberiség történetének korszakos változásai mindig krízist: válságot és ítéletet hoztak magukkal az Egyház számára... A Biblia Istene föladatak elé szokta állítani, megbízatásokkal szokta elküldeni népét ebben a világban: mindig újabb viszonyok között megszólítja Igéjével és feleletre vár, mégpedig nemcsak úgynevezett ‘teológiai’, elvont, elméleti, hanem az egész élet bizonyágtételével történő feleletre.”* Ez a megfogalmazás kétségtelenül kapcsolható ahhoz a teológiai szemlélethez, amit elsekélyesített formáiban decizionizmusnak (döntőnek) neveznek. Pákozdy el is ismeri, hogy Toynbee modelljét

(*challenge and response*) itt csak áttételes értelemben használja. A dolgozat következő bekezdése azonban így hangzik:

„**Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az emberiség legnagyobb korfordulóját éljük át.** (Talán már nincsenek közöttünk olyanok, akik emiatt *'történelemfilozófiai hairesis'*-szel vádolnak bennünket, de azért sietünk hozzátenni, hogy ennél a megállapításunknál eltekintettünk a „krisztuseseménytől”, amely keresztyén hitünk szerint minden más történeti eseménytől különböző, összehasonlíthatatlan, éppen ezért lényegében csak a hit által megragadható és érzékelhető esemény.) Senki sem tagadhatja ezt a korfordulót, aki észrevette, hogy a szocializmus az egész emberiségnek olyan ügyévé vált, amelyben döntenie kell minden embernek. Az atomfizika és a szocializmus — az emberiségnek ez a mai két óramutatója — is mélyen és szorosan összefog egymással (1-2).” Szeretném felhívni a figyelmet az idézet egyik tipográfiai jellegzetességre. Miközben Pákozdy a történelemfilozófiai hangütés (kihívás és válasz, decizionizmus, krizeológia) után siet megállapítani, hogy a modern kor, sőt minden kor legnagyobb fordulóját éljük át, azt is leszögezi gyorsan, hogy ezt a minősítést nem a hit végzi...

A hit számára a „*krisztusesemény*” az a mindentől különböző és összehasonlíthatatlan esemény, amit csak a hittel lehet felfogni. Ez a megjegyzés zárójelben áll a dolgozatában. Ez a tipográfiai jellegzetesség sugallta számomra, hogy „**zárójelbe tett krisztológiá**”-nak nevezem a református egyházvezetés teológiai törekvéseit. Abban a pillanatban ugyanis, hogy a krisztusesemény zárójelbe kerül, bármi más

nevezhető korfordítónak és olyan ügynek, amiben „*az egész emberiségnek döntenie kell*”. Ennek az állításomnak látszólag teljesen ellene mondanak a szolgáló egyház teológiájának krisztológiai hivatkozásai és az egész korszak egyházvezetői megnyilvánulásai, amelyek karakteresen teológiai nyelven és kategóriákban hangzottak el, és új teológiaként ünnepelték magukat. De hogyan lehetséges egyrészt zárójelbe tenni a krisztológiát, illetve átutalni azt a hit kizárólagos recepciójába, másrészt a világtörténet (és a fentiek értelmében az egyháztörténet) centrumába helyezni egy társadalmi-politikai kísérletet és az erre vonatkozó egyházvezetői döntést, és a döntésből levont konzekvenciákat mégis teológiai döntésnek, kegyelmi, kijelentésbeli eseményre való válasznak, arra vonatkoztatott engedelmességnek fölmutatni? Meggyőződésem, hogy a kérdésre adott válasz tétje nem vonatkoztatható kizárólag az általam vizsgált korszakra, nem is szűkíthető le a magyarországi protestantizmusra, vagy a kelet-európai keresztyéniségre, hanem mint módszeri kérdés rendkívüli súllyal jelentkezik ma is, egyetemesebb léptekben is, szinte az egész mai keresztyéniséget érinti.

Mindazonáltal, úgy látom, hogy azok voltak Isten ígéjének hűséges sáfárai, akik nem zárójelbe tették a keresztyén hit centrumát, hanem kibontották és számunkra mindmáig ható érvénnyel felmutatták.

B. Szabó István
ref. Ep. Ep.